

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه تربیت مدرس

عنوان:

مطالعه تطبیقی حقوق مالکیت فکری آثار دانشگاهی

نگارنده:

ابوالفضل رضایی

استاد راهنما:

دکتر محمود صادقی

استاد مشاور:

دکتر مرتضی شهبازی نیا

شهریور 1390

تقدیم به پدر و مادرم

قله‌های ایثار و فداکاری

آنان که همواره بی هیچ چشمداشتی

در این وادی همراه و حامیم بودند.

تقدیر و تشکر

بر خود فرض می‌دانم که از زحمات دلسوزانه و خالصانه استاد گراتقدر و فرزانه جناب آقای دکتر محمود صادقی که راهنمایی‌های ایشان همواره چراغ راه بنده در این مسیر صعب و دشوار بود، تشکر نمایم. همچنین از آقای دکتر مرتضی شهبازی نیا استاد مشاور، دکتر ستار زرکلام و دکتر غلامرضا ذاکر صالحی اساتید داور بنده، صمیمانه تشکر و قدردانی می‌نمایم.

چکیده

تعلق حقوق مادی و معنوی اثر به پدیدآورنده از فروض نخستین و اولیه مالکیت هر اثر فکری است. اما این فرض در مورد آثار دانشگاهی وضعیت ثابتی ندارد. در برخی از دانشگاه‌ها فرض نخست در مورد هر اثری تعلق مالکیت اثر به دانشگاه است، در حالی که در برخی دیگر این فرض در مورد آثار ادبی و هنری صادق است. در اکثر دانشگاه‌های آمریکا برای تعلق مالکیت اثر به دانشگاه سه معیار کار در برابر مزد، استفاده گسترده از منابع دانشگاهی و قرارداد انتقال مالکیت تعریف شده است. فرض دیگر که از شهرت چندانی برخوردار نیست اشتراک در مالکیت حقوق است. به این معنا که مالکیت اثر فی‌مابین پدیدآورنده (گان) و دانشگاه تقسیم می‌شود.

اما از سوی دیگر تعلق حقوق اثر به دانشگاه یا پدیدآورنده، چهره تکالیف و مسئولیت‌ها را نمایان می‌سازد. تعهداتی مانند آموزش حقوق مالکیت فکری، انجام حمایت‌های لازم، تحصیل حمایت قانونی لازم در حمایت از حقوق مالکیت فکری اثر پدیدآمده، تسهیل انتقال تکنولوژی از دانشگاه به جامعه و صنعت، تاسیس دفتر مالکیت فکری یا انتقال فناوری و ایجاد قاعده حل تعارض از وظایفی است که خاص دانشگاه و ناشی از فرض مالکیت دانشگاه در مواردی است که مالکیت اثر به دانشگاه تعلق دارد. در مقابل تعهد به افشا و عدم افشای اثر و انجام مساعدت‌های لازم در بهره‌برداری از اختراع از وظایف پدیدآورنده و قائم به شخص او در مقابل دانشگاه است.

در نهایت اثر پدیدآمده با قابلیت تجاری بالا می‌تواند با استفاده از روش‌هایی همچون اعطاء مجوز بهره‌برداری، تاسیس شرکت‌های دانش بنیان، پارک‌های علم و فناوری، ارتباطات علمی بین صنعت و دانشگاه و ارتباطات بین دانشگاهی، کنفرانس‌های علمی، انتشار یافته‌های دانشگاهی در مقالات و کتب علمی و دیگر روش‌ها تجاری‌سازی شود. نهادها و دفاتری که عهده‌دار تجاری‌سازی و استفاده از این

روش‌ها هستند، دارای ساختارهای متفاوتی هستند که از این میان می‌توان به دفتر مرکزی انتقال فناوری، دفتر غیرمتمرکز انتقال فناوری و پارک علم و فناوری اشاره کرد. اما نوع تحقیق، کمبود بودجه، عدم وجود کارشناس، ارزش تجاری پایین برخی تحقیقات و عدم تمایل پدیدآورندگان آثار در تجاری‌سازی مواردی هستند که موانع تجاری‌سازی آثار دانشگاهی را تشکیل می‌دهند.

واژگان کلیدی: حقوق مالکیت فکری، آثار دانشگاهی، پدیدآورنده، دانشگاه، تجاری‌سازی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
1	فصل اول: مقدمه و کلیات طرح تحقیق.....1
1-1	1-1-1 پیشگفتار.....1
3	2-1-2-1. تعریف مساله.....3
4	3-1-3-1. اهداف.....4
5	4-1-4-1. سوالات تحقیق.....5
5	5-1-5-1. فرضیه‌ها.....5
6	6-1-6-1. مواد و روش تحقیق.....6
6	7-1-7-1. جنبه جدید بودن نوآوری.....6
10	فصل دوم: مالکیت آثار دانشگاهی.....10
10	1-2-1-2. تعریف مالکیت فکری.....10
12	2-2-2-2. تعریف حقوق مالکیت فکری.....12
16	3-2-3-2. تعریف آثار دانشگاهی.....16
16	1-3-2-3-2. وجود افرادی با عنوان استاد و دانشجو و مستخدم در دانشگاه.....16
18	2-3-2-3-2. وجود قرارداد استخدامی یا شرایط قانونی خاص.....18
21	3-3-2-3-2. وجود نهاد یا سازمان قانونی به نام دانشگاه.....21
23	4-3-2-3-2. خلق اثر دانشگاهی.....23

4-2. مالکیت حقوق مادی آثار دانشگاهی.....26

26-4-2. فرض مالکیت پدیدآورنده 26

29-4-2. فرض مالکیت دانشگاه 29

32-4-2-1. معیارهای تعلق مالکیت اثر به دانشگاه 32

33-4-2-1-1. دکترین کار در برابر مزد 33

43-4-2-1-2. قاعده استفاده گسترده از منابع دانشگاهی 43

47-4-2-1-3. قرارداد 47

3-4-2. مالکیت مشترک.....52

60-4-2-1. حق استفاده از اثر مشترک 60

5-2. حقوق معنوی پدیدآورندگان آثار دانشگاهی.....60

61-5-2. ماهیت و قلمرو حقوق معنوی پدیدآورنده اثر 61

65-5-2. تئوری قابل اعمال بودن دفاع دکترین "استفاده منصفانه" در نقض حقوق اخلاقی پدیدآورنده

اثر دانشگاهی 65

69-5-2. اطمینان 69

74-5-2. فضای باز فکری در دانشگاه (آزادی دانشگاهی) 74

فصل سوم: حقوق و تکالیف دانشگاه و پدیدآورنده در قبال یکدیگر.....81

81-3-1. مسئولیت و تعهدات دانشگاه در مقابل پدیدآورنده 81

82-3-1-1. آموزش مالکیت فکری 82

84-3-1-2. انجام حمایت های لازم برای برخورداری اثر از حمایت قانونی 84

87-3-1-3. تحصیل حمایت قانونی لازم برای حمایت از حقوق مالکیت فکری اثر پدیدآمده 87

- 89.....4-1-3. تسهیل انتقال تکنولوژی از دانشگاه به جامعه و صنعت
- 91.....5-1-3. تاسیس دفتر مالکیت فکری یا انتقال فناوری
- 93.....6-1-3. حل و فصل اختلافات
- 96**.....2-3. مسئولیت و تعهدات پدیدآورنده در قبال دانشگاه
- 96.....1-2-3. مسئولیت افشاء و یا عدم افشای اثر
- ۹۹.....2-2-3. مساعدت در بهره برداری از اثر
- 102**..... فصل چهارم: قانونگذاری و تجاری سازی آثار دانشگاهی
- 104**.....1-4. قانون بای-دل
- 108**.....2-4. مفهوم تجاری سازی آثار دانشگاهی
- 108**.....3-4. روش های تجاری سازی
- 109.....1-3-4. انتشار مقالات و تالیفات
- ۱۱۰.....2-3-4. ارتباط بین محققان و صنعت
- ۱۱۲.....3-3-4. اعطاء مجوزهای بهره برداری نتایج تحقیقات دانشگاهی به بخش صنعت
- 114.....4-3-4. ارتباطات علمی و پژوهشی بین دانشگاهی و شرکت محققان در سمینارها
- 115.....5-3-4. شرکت های استارت آپ
- 116.....6-3-4. سایر روش های انتقال فناوری
- 117**.....4-4. تاسیس مراکز انتقال فناوری و بهره برداری تجاری
- 118.....1-4-4. دفتر مرکزی انتقال فناوری در دانشگاه
- ۱۱۹.....2-4-4. دفاتر غیر متمرکز انتقال فناوری

- 119..... 3-4-4. پارک علم و فناوری
- 120** ..... 5-4. موانع فرا راه انتقال فناوری و تجاری سازی آثار دانشگاهی
- 120..... 1-5-4. نوع تحقیق
- 121..... 2-5-4. کمبود بودجه
- 123..... 3-5-4. عدم وجود کارشناس
- 125..... 4-5-4. ارزش پایین نتایج برخی از تحقیقات به منظور تجاری سازی
- 126..... 5-5-4. عدم تمایل و یا تمایل پایین آفرینندگان آثار در جهت تجاری سازی
- 127**..... نتیجه گیری
- 132..... منابع

جداول

- 40..... 1-1 جدول
- 46..... 2-2 جدول
- 50..... 3-3 جدول

فصل اول:

مقدمه و کلیات طرح تحقیق

فصل اول: مقدمه

1-1. پیشگفتار

دانشگاه‌ها به جهت برخورداری از نیروی متخصص و آموزش دیده و نیز برخورداری از تجهیزات و امکانات لازم، به عنوان منبعی مهم در تحقیق و توسعه، سهم ارزشمندی در ایجاد، تولید و توسعه علم و فناوری دارند. این سهم در کشورهای توسعه‌یافته و صنعتی به دلیل ارتباط متقابل و تنگاتنگ صنعت و مراکز پژوهشی و تحقیقاتی از جمله دانشگاه، همچنین قوانین معین و مشخص حقوق مالکیت فکری در تعیین حدود روابط بخش صنعت و دانشگاه، بیش از کشورهای کمتر توسعه یافته و در حال توسعه است. به همین دلیل، دانشگاه قادر است به نحو مطلوبی بخش صنعت را تغذیه کند و از انجام کارهای صرفاً پژوهشی بری باشد. صنعت نیز متقابلاً، گذشته از برطرف نمودن نیازهای خود در دستیابی به دانش پیشرفته روز، منابع مالی دانشگاه را در زمینه پژوهش فراهم می‌آورد.

اما در کشورهای در حال توسعه این امر از وضعیت مطلوبی برخوردار نیست و به دلیل فقدان خط‌مشی قانونی مشخص در تعیین حقوق مالکیت فکری این آثار و ارتباط ضعیف صنعت و دانشگاه، دانشگاه تنها به انجام کارهای پژوهشی صرف پرداخته، کمتر تحقیقات مورد نیاز صنعت انجام می‌دهد. بخش صنعت نیز قادر به رفع نیازهای پژوهشی و فناوری خود از طریق دانشگاه نیست.

«در سال‌های اخیر، دغدغه اصلی تدوین کنندگان خط‌مشی‌های حقوق مالکیت فکری این بوده است که چگونگی انتقال ارزش دانشی که در دانشگاه تولید می‌شود را به بخش صنعت تضمین نمایند تا در مقیاس وسیع جامعه و در مقیاس کوچک‌تر، تجارت داخلی به صورت خاص بتواند از علوم دانشگاهی و نظرات فنی و کارشناسانه بهره‌مند گردد» [1، ص 3].

اما مساله قابل توجه در این زمینه، نزاع بر سر مالکیت این آثار است. از سویی خالقان این آثار مدعی‌اند به دلیل نقشی که در پدیدآوردن این آثار دارند، مالکیت این آثار به آنها تعلق دارد و آنها می‌توانند از حقوق مربوط به این آثار بهره‌برداری کنند؛ از طرف دیگر دانشگاه‌ها به دلیل صرف امکانات مالی و فراهم نمودن تجهیزات لازم برای خلق این آثار، ادعای مالکیت بر آثار مذکور را دارند.

از سوی دیگر تغییر ساختار و کارکرد موسسات آموزش عالی به یک وظیفه مهم در جهت تسهیل جریان دانش در منابع جدید نوآوری‌های صنعتی بدل شده است [2، ص 109-121]. این تغییر ساختار و کارکرد در دانشگاه‌ها خود به خود تغییر وظایف و مسئولیت‌های دانشگاه را از یک سو و تغییر وظایف و مسئولیت‌های پدیدآورندگان آثار دانشگاهی را از سوی دیگر در پی خواهد داشت.

در تولید و آفرینش آثار دانشگاهی به دلیل وضعیت خاصی که در مورد این آثار حاکم است، مسئولیت‌ها و تعهدات دانشگاه با مسئولیت و تعهدات پدیدآورنده متفاوت است. دانشگاه به جهت این که در بسیاری از موارد مالک اثر فرض می‌شود، مسئولیت و وظایفی دارد که ناشی از فرض مالکیت است و هر مالکی برای حفظ و تامین منافع خویش ملزم به انجام این وظایف است. از هنگامی که دانشگاه با پدیدآورنده قرارداد منعقد می‌کند، مسئولیت‌ها و وظایف دانشگاه شروع می‌شود و با استمرار انجام قرارداد توسط پدیدآورنده، مسئولیت‌ها و وظایف وی نیز استمرار پیدا می‌کند و ادامه می‌یابد. پدیدآورنده نیز به عنوان شخصی که در استخدام دانشگاه است و یا با دانشگاه قرارداد همکاری دارد و از دانشگاه حقوق دریافت می‌کند، از زمان انعقاد قرارداد در مقابل دانشگاه ملزم به انجام وظایف خویش است. اما تفاوت بارزی که بین مسئولیت‌ها و وظایفی که دانشگاه بر عهده دارد در مقایسه با وظایفی که پدیدآورنده مخصوصاً در حوزه آثار دانشگاهی عهده‌دار است قائم به شخص بودن وظایف پدیدآورندگان، مخصوصاً در حوزه مالکیت صنعتی است. بدین معنا جز در موارد استثنائی شخص

دیگری قادر نیست به جای پدیدآورنده وظایف او را انجام دهد. این در حالی است که وظایف دانشگاه ماهیتاً از جمله وظایفی که قائم به دانشگاه باشد نیست؛ بلکه افراد دیگر غیر از دانشگاه، حتی خود شخص پدیدآورنده قادر به انجام این مسئولیت‌هاست.

همچنین ماموریت اصلی دانشگاه از نظر سنتی، آموزش و پژوهش تعریف شده است. اما در سایه ظهور رشته‌های جدیدی همچون بیوتکنولوژی، افزایش جهانی‌سازی، کاهش تحقیقات بنیادی و ظهور چشم‌اندازهای نو در زمینه نقش دانشگاه در نظام تولید علم، این ماموریت تغییر یافته است [3، ص 533-518]. در عصر کنونی تجاری‌سازی علمی که در دانشگاه تولید می‌شود، به نحو گسترده‌ای مورد توجه قرار گرفته است. تدوین‌کنندگان قوانین و مقررات دانشگاهی در بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته، مبنایی محکم و گسترده با هدف تسهیل تجاری‌سازی یافته‌های علمی دانشگاهی پایه‌گذاری نمودند [4، ص 418-399]. آغاز این مسیر تصویب قانون موسوم به بای-دل¹ در آمریکا است. قانون بای-دل مصوب 1980 به عنوان ابتکاری بسیار پراهمیت در سیاست‌گذاری بخش فناوری آمریکا بعد از جنگ جهانی دوم به حساب می‌آید؛ به نحوی که برخی از صاحب‌نظران بیان می‌کنند این قانون سبب ظهور سریع شرکت‌هایی با درجه فناوری بالا و نرخ رشد بسیار عالی در اقتصاد آمریکا در طی سال‌های دهه 1990 شد [5، ص 658-639].

1-1. تعریف مساله

در کشورهایی که از صنعت، فناوری و نظام حقوقی پیشرفته‌ای برخوردار هستند و بخش صنعت را دانشگاه تامین و تغذیه می‌کنند، مالکیت آثاری که توسط دانشجویان و اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها

---

¹ Bayh-Dole Act of 1980

پدید می‌آید و همینطور منافع حاصل از آنها به روشنی در قوانین و مقررات مربوطه مشخص شده است و آیین‌نامه‌های دانشگاهی با توجه به سطح استفاده پدیدآورندگان از منابع دانشگاهی و سطح تخصصشان و زمان و سرمایه‌ای که هزینه می‌کنند و عوامل دیگر سهم هر یک را نیز مشخص نموده است. این در حالی است که این امر در کشورهای در حال توسعه و کمتر توسعه یافته بسیار ضعیف است و دانشگاه‌ها اغلب به دلیل فقدان قوانین و مقررات حقوق مالکیت فکری و عدم ارتباط کافی با صنعت، با صرف هزینه‌های گزاف و بیهوده و انجام طرح‌هایی که مورد نیاز صنعت نیست از توسعه یافتگی و کارایی لازم برخوردار نیستند و پدیدآورندگان و دانشگاه نیز به خوبی حقوق و تکالیف خود را در این زمینه نمی‌دانند و یا اگر قانونی هم در این مورد وجود دارد جنبه اجرایی آن بسیار ضعیف است و از توان اجرایی پایینی برخوردار است. در کشور ما نیز به دلیل مشکلاتی از این قبیل متأسفانه اهمیت آثار و تحقیقات دانشگاهی و علمی و ارتباط این بخش با صنعت مغفول مانده و علی‌رغم توان بالای علمی و تحقیقاتی دانشگاه‌ها و موسسات پژوهشی کشور، به دلیل عدم وجود انگیزه در محققان و پژوهشگران به جهت فقدان قانون مشخص در این زمینه، استفاده موثری از این ظرفیت به عمل نمی‌آید. ما در این پژوهش برآنیم تا با بررسی مسائل و مشکلات موجود در این زمینه، راهکارهای حقوقی و حمایتی لازم در جهت کاربردی شدن و رشد و توسعه هر چه بیشتر این آثار با توجه به آنچه که در این رابطه در کشورهای پیشرفته و صنعتی وجود دارد ارائه کنیم.

1-3. اهداف:

1. تبیین نقش حمایت حقوقی از آثار و تحقیقات دانشگاهی به عنوان عامل رشد، پیشرفت و

توسعه کشور

2. تعیین وضعیت حقوقی آثار دانشگاهی

3. تعیین و تبیین مالکیت این آثار و ضوابط تعیین سهم هریک از عوامل

1-4. سوالات تحقیق:

(1) آفرینش های فکری دانشگاهی چیست؟

(2) مالکیت فکری آفرینش های دانشگاهی تابع کدام نظام حقوقی است؟

(3) مالکیت فکری آثار دانشگاهی چیست؟

(4) حقوق مالکیت فکری آفرینش های فکری دانشگاهی به چه کسی تعلق دارد؟

1-5. فرضیه ها:

(1) آفرینش های فکری دانشگاهی به آثاری اطلاق می شود که با مشارکت دانشگاه و اساتید دانشگاه

و دانشجویان و کارمندان دانشگاه در قالب ضوابط و معیارهای مشخص و معین پدید می آید و سهم

هریک از آنها با توجه به فاکتورهای مشخصی از جمله سطح استفاده از امکانات دانشگاه، زمانی که

برای خلق اثر هزینه شده، سطح تخصص پدیدآورنده و معیارهای دیگر تعیین می شود.

(2) نظام حقوقی حاکم بر آثار دانشگاهی شامل نظام قواعد عمومی قراردادها، قوانین موضوعه در رابطه

با حقوق مالکیت فکری و قوانین و مقررات دانشگاه در این رابطه می باشد.

3) مالکیت فکری آثار دانشگاهی حقوقی است از قبیل حقوق مادی و معنوی از جمله حق فروش،

حق اجاره، حق توزیع و حقوق دیگر که در حوزه حقوق مالکیت فکری به آثار دانشگاهی تعلق می‌گیرد.

4) مالکیت این آثار بر حسب مورد به فرد پدیدآورنده اثر یا مالکیت مشترک پدید آورنده اثر و دانشگاه و یا مالکیت خود دانشگاه تعلق می‌گیرد که هر یک از انواع این مالکیت بر اساس میزان استفاده پدیدآورنده از امکانات دانشگاه، قوانین و مقررات عام و خاص در این زمینه و قرارداد بین پدیدآورنده و دانشگاه و عوامل دیگر، مالکیت آنها قابل تعیین است.

1-6. مواد و روش تحقیق:

در این پژوهش از روش توصیفی-تحلیلی برای پژوهش استفاده شده است به این صورت که نخست

با توصیف آثاری که در این حوزه قرار می‌گیرند و شناخت قوانین و قواعد کلی که این آثار را مورد

حمایت قرار می‌دهد، روش‌های حمایت بهتر از این آثار را با توجه به قانون ارائه شده است و نقاط

ضعف و قوت آنها بررسی شده است.

1-7. جنبه جدید بودن نوآوری:

علی‌رغم قوانینی که در زمینه مالکیت فکری در کشورمان به تصویب رسیده و ملحق شدن ایران به

کنوانسیون‌های بین‌المللی از سال‌ها پیش، متأسفانه به دلیل عدم وجود زمینه در حوزه مالکیت فکری

و عدم تمایل حقوقدانان به پژوهش در این حوزه، می‌توان گفت در این زمینه کاری صورت نگرفته و این تحقیق در این زمینه کاملاً جدید می‌باشد.

8-1. سامانه پژوهش

پژوهش پیش‌رو علاوه بر مقدمه‌ای که گذشت، دارای سه فصل دیگر خواهد بود که به ترتیب فصول دوم تا چهارم این پایان‌نامه را تشکیل خواهند داد. فصل دوم در ابتدا عناصر تشکیل‌دهنده آثار دانشگاهی را تعریف و تحلیل می‌کند. در گام دوم فروض مختلف مالکیت این آثار را مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد، که در فرض نخست مالکیت پدیدآورنده تجزیه و تحلیل شده است؛ در فرض دوم به بررسی مالکیت دانشگاه پرداخته شده و فرض سوم نیز به فرض مالکیت مشترک اختصاص داده شده است. در بخش انتهایی این فصل (دوم) حقوق معنوی پدیدآورندگان آثار دانشگاهی بررسی شده است.

فصل سوم به تعریف و تعیین تکالیف و مسئولیت‌های دانشگاه و پدیدآورنده در قبال یکدیگر خواهد پرداخت. در این فصل در بخش نخست تکالیف و مسئولیت‌های دانشگاه در برابر پدیدآورنده مورد بررسی قرار خواهد گرفت و در بخش دوم تکالیف و مسئولیت‌های پدیدآورنده در برابر دانشگاه بررسی می‌شود.

فصل چهارم نیز در نخستین بخش خود مکانیزم‌های تجاری‌سازی آثار دانشگاهی را تعریف و تحلیل خواهد نمود. بخش دوم این فصل انواع مدل‌های دفتر انتقال فناوری را در دانشگاه بررسی خواهد کرد و در بخش سوم کاستی‌ها و موانع تجاری‌سازی آثار دانشگاهی تجزیه و تحلیل خواهد شد.

فصل دوم:

مالکیت آثار دانشگاهی

بخش اول:

تعریف حقوق مالکیت فکری و عناصر تشکیل دهنده آثار دانشگاهی

بخش دوم:

مالکیت حقوق مادی آثار دانشگاهی

بخش سوم:

مالکیت حقوق معنوی آثار دانشگاهی